

Detta kapitel är ett utdrag ur

# KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL BEBYGGELSE I GÖTEBORG

ETT PROGRAM FÖR BEVARANDE

## DEL II

*Redaktör*

Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

*Projektgrupp*

Hans Ander, Stadsbyggnadskontoret  
Maria Lundgren, Stadsbyggnadskontoret  
Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

*Kartor*

Lillemor Bankel, Stadsbyggnadskontoret

*Foto före 1965*

Stadsmuseets arkiv

*Foto 1965–98*

Arkivfoto, Staffan Westergren, Stadsmuseet  
Övrigt, Gudrun Lönnroth, Stadsmuseet

*Flygfoto*

Stadsbebyggelse, Gösta Rydvall, Stadsbyggnadskontoret  
Landsbygd, Lars Nord, Stadsmuseet

*Utskrifter*

Kristina Carlefred, Stadsbyggnadskontoret

Grafisk form och produktion Joe Brig Art AB, Göteborg  
Textoriginalen är satta med Caslon 540 och ITC Garamond.

# UTBY 53

## STADSDELENS HISTORIA

### *Före 1900*

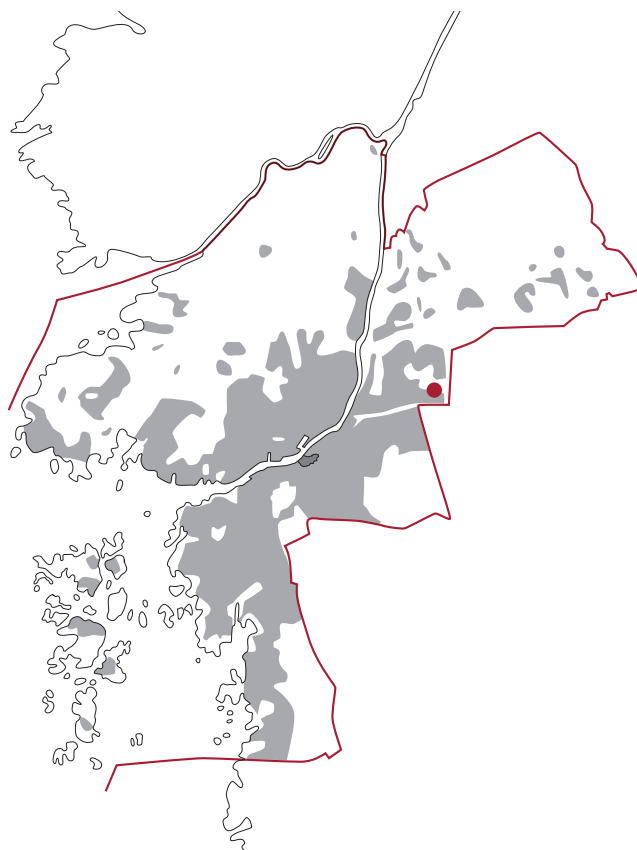
Utby socken nämns på 1400- och 1500-talet. Sockenkyrkan förstördes under 1500-talet och Utby blev sedan en del av Partille socken.

Området omfattade cirka nio hemman och fram till 1900-talets början var detta ren landsbygd. Tegel har förmodligen tillverkats vid Säveån redan på 1700-talet och 1850–1908 drevs här Utby tegelbruk.

### *1900–65*

1905–06 inköpte Aktiebolaget Utbynäs Villastad ett område öster om Kvibergsbäcken och de följande åren byggdes Utbynäs villastad. Det blev inledningen till en omfattande utbyggnad av villor eller andra "enfamiljshus" och Utby domineras fortfarande av småhusområden.

Göteborgs stad övertog flera gårdar 1917 och 1928 införlivades slutligen hela Utby med Göteborgs stad. Några år senare upprättades en plan för egnahemsbebyggelse i området "Österlyckan" längs Säveån och utbyggnaden med småhus fortsatte i egnahemsområdet öster om Vallareleden/Backegårdsgatan cirka 1945–50. En grupp experimenthus uppfördes vid Backegårdsgatan 1958 och ett område med



radhus tillkom vid Tornväktaregatan 1962.

Fjällbo gård användes från 1922 av fattigvården i Göteborg och 1939 byggdes här en större fattigvårdsinrättning.

### *Förändrat - bevarat*

I bostadsområdena har många ombyggnader gjorts men här finns flera exempel på välbevarade bostadshus och "Fjällbohemmets" byggnader ligger kvar.

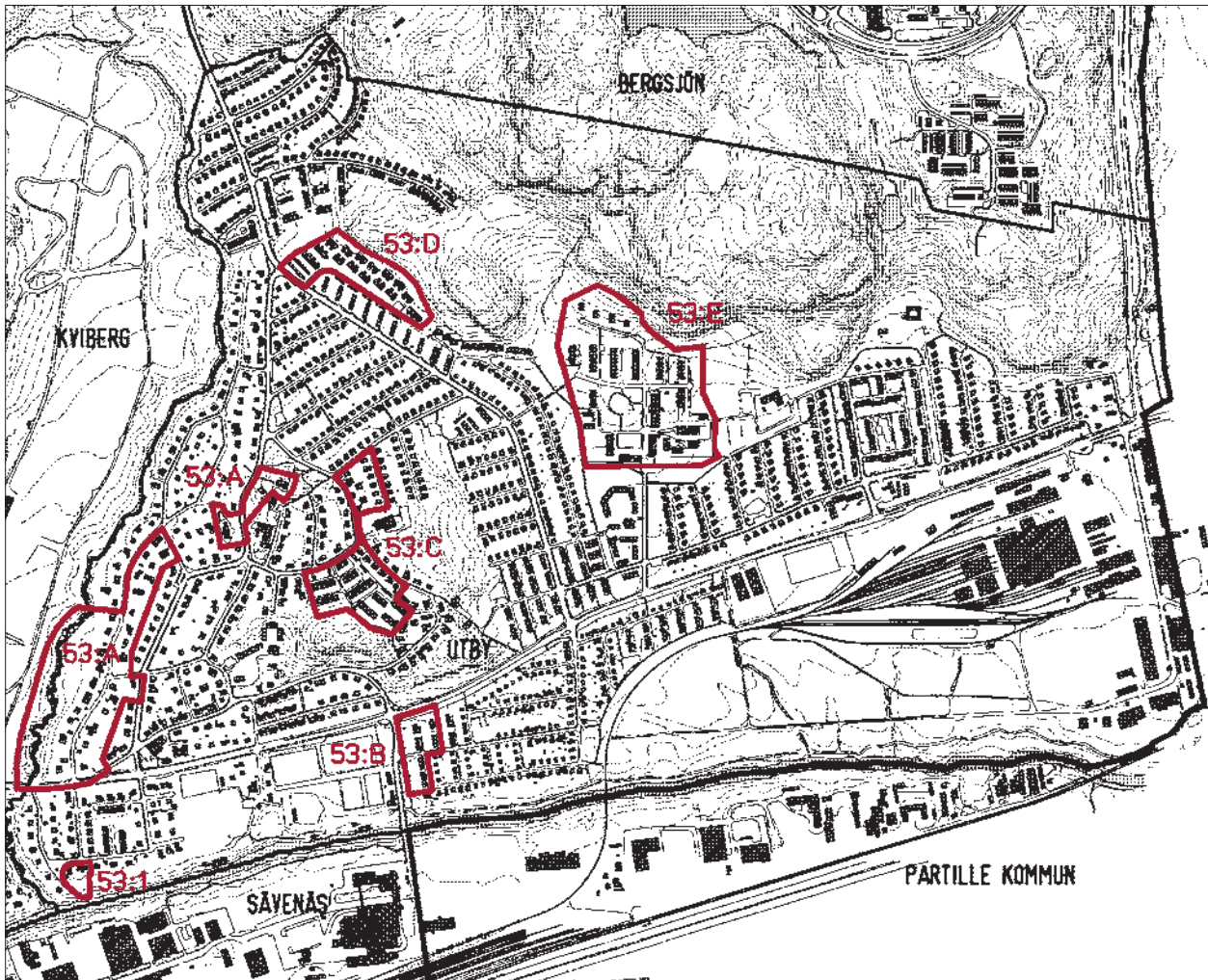
### *Mer att läsa*

Det gamla Utby–Utbynäs och Utbynäs villastad, G Mattson, Utby–Utbynäs hembygdsförening 1977 respektive 1992.

Utby, historik ock arkitekturguide. Chalmers Tekniska Högskola m fl 1997.



Utbynäs villastad 1907. Vy från väster.



UTBYNÄS VILLASTAD, 53:A

TORNVÄKTAREGATAN, RADHUS, 53:D

LEMMINGSGATAN, RADHUS, 53:B

"FJÄLLBOHEMMET", 53:E

BACKEGÅRD SGATAN, KYRKEBACKEN, 53:C

F D UTBYNÄS GÅRD, 53:1

## Utbynäs Villastad

Utby 53:A

Området omfattar villor längs Anders Mattssonsgatan samt kyrka och "barnhem" vid Vallareleden. Utanför det avgränsade området finns också intressanta byggnader som tillhör miljön. Se "Övrigt – utanför programmet".

### Historik

Aktiebolaget Utbynäs Villastad bildades 1905 av direktören Anders Mattsson tillsammans med konsul H Ling och vice häradshövdingen H Philipson.

Ett antal fastigheter bl a Utbynäs gård köptes in i det lantliga Utby direkt utanför stadsgränsen och avsikten var att skapa en villastad med goda kommunikationer intill Göteborgs centrum. Spårväg hade dragits fram till Kvibergs kaserner 1905.

Arkitekten A Bjerke som var släkt med Anders Mattsson fick i uppdrag att göra en plan med tomtindelning och han ritade också omkring 20 byggnader i området.

Bebyggelsen placerades i anslutning till den gamla byn. I väster drogs en ny gata, Första Villagatan (nuvarande Anders Mattssonsgatan) och i öster låg den gamla byvägen, nuvarande Vallareleden. Villastaden

försågs med eget vatten- och avloppssystem, gas m m.

Cirka 1905–15 uppfördes de första villorna. Det var bl a Anders Mattssonsgatan 9 (753:185), 11 (kv 38:7), 15 (753:181/242), 12 (753:188), 14 (kv 37:16) och 16 (kv 37:16) som ritades av A Bjerke. Direktören Anders Mattsson som var den främste initiativtagaren bodde på Anders Mattssonsgatan 14. Till de första villorna hör också arkitektens egen villa "Villa Bjerkebo" (kv 49:19), öster om bevaringsområdet.

De följande 20 åren utvidgades villabebyggelsen och 1918 började "egnahem" för anställda vid SKF att byggas i norra delen.

Utbyns småskola och folkskola uppfördes 1910 respektive 1920 (se sid 157) och 1910 byggdes ett hus för Myrornas barnhem nr 6. Kyrkan som invigdes 1923 tillkom efter ett initiativ från direktören Mattssons fru.

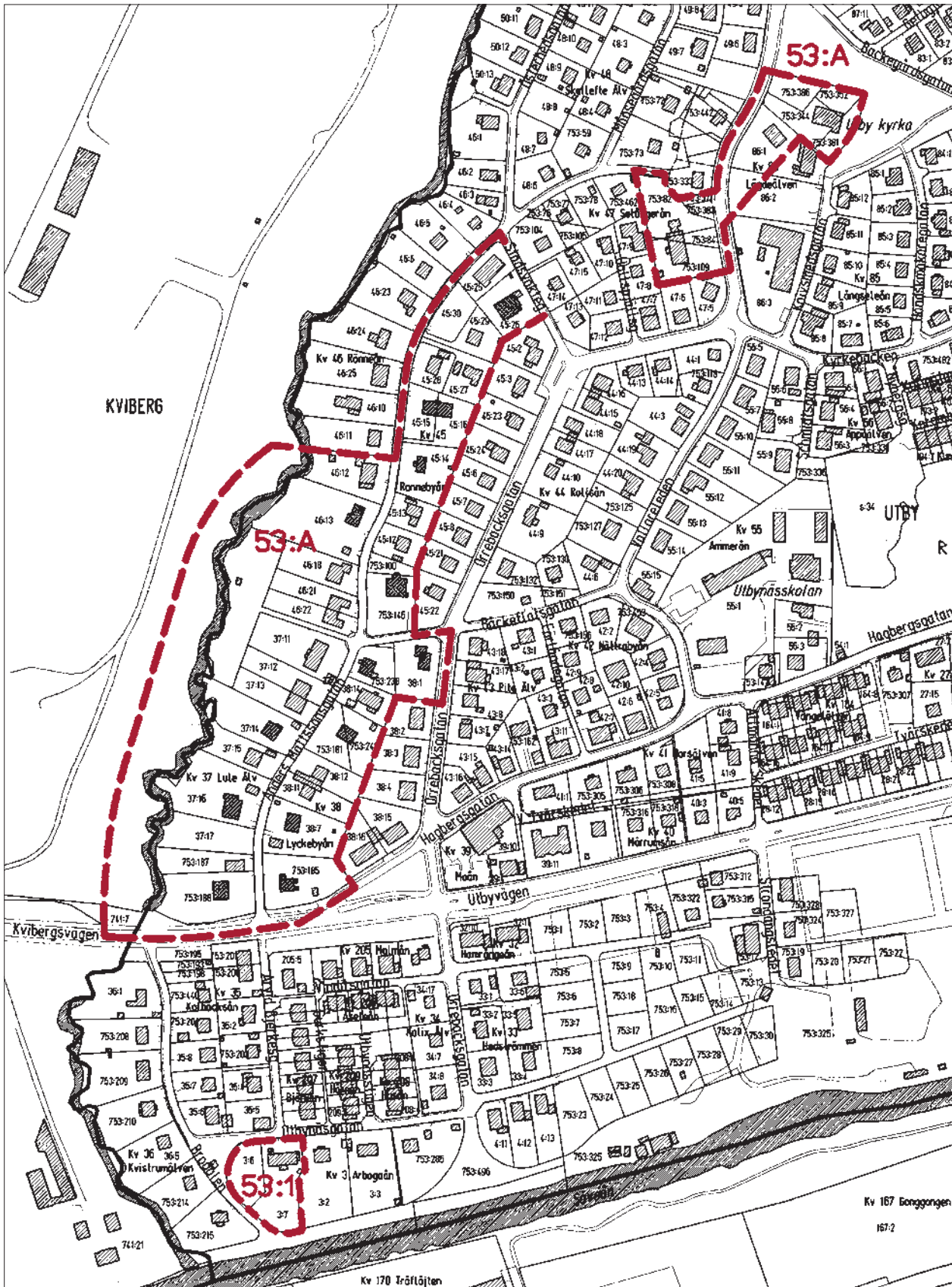
Byggnaderna som i huvudsak uppfördes av trä utformades under de första årtiondena i jugendstil eller nationalromantisk stil och det finns även exempel på typisk 1920-talsklassicism. De flesta av villorna innehöll relativt stora omsorgsfullt inredda bostäder och omgavs med rymliga trädgårdar.

Från 1940-talet har enstaka nya villor uppförts på avstyckade delar av de ursprungliga stora villatomterna. Några av de första husen har också byggts om.

*Utby kyrka och småskola cirka 1922. Till vänster ligger villastadens vattenreservoar.*









Anders Mattssonsgatan 15, 753:181, 753:242.



Anders Mattssonsgatan 9, 753:185.

### Motivering

Utbynäs villastad som uppfördes på privat initiativ utanför stadsgränsen är ett intressant exempel på utvecklingen av villabebyggelse i Sverige. Det är ett av Göteborgs äldsta villaområden.

Flera av villorna är välbevarade och typiska för perioden 1900–1920.

### Program – skydd

Bevaringsprogram 1975: västra delen med 13 särskilt markerade byggnader. (Se karta.)

Bevaringsprogram 1987: Myrornas barnhem (kv 47:4).

Värdefulla miljöer 1985: västra delen.

Skydd enl KML 4 kap. Kyrkliga kulturminnen: Utby kyrka.

### Beskrivning – karaktär

Området gränsar i väster till den slingrande Kvibergsbäcken. Huvudstråket är den svagt krökta Anders Mattssonsgatan.

#### Villor

De ursprungliga villorna är av trä i 1½–2 våningar med individuell utformning. Fasaderna är klädda med ligande eller stående panel och har ibland kombinationer av flera typer. De är omsorgsfullt utformade i nationalromantisk stil eller jugend och har branta tak med

varierande former och tegeltäckning. Fönstren är i allmänhet helt eller delvis indelade i små rutor.

#### Utby kyrka m m

1916 föreslog fru Hulda Mattsson att en kyrka skulle byggas i den nyanlagda villastaden. Hon tog initiativet till en insamling som gav pengar till bygget. Kyrkotomten skänktes av boende i byn och arkitekten A Bjerke upprättade ritningar utan ersättning. Bygget genomfördes 1917–20 och 1923 invigdes kyrkan.

Kyrkan är utformad i nationalromantisk anda. Den har ett öppet läge på ett bergsparti och är till stor del uppförd av sten bruten på platsen. Det branta taket är täckt med tegel och tornet är byggt i trä med kopparklädd huv. Kyrkorummets putsade väggar och välvdade trätak har dekormålning av konstnären John Sten.

#### ”Myrornas spädbarnshem”, 753:109 m fl

Sällskapet Myrorna bildades 1888. Ändamålet var bl a att ta hand om ”värnlösa barn och fostra dem till sunda, nyttiga och samhällsdugliga samhällsmedlemmar” och sällskapet hade flera barnhem.

1906 startades ”Lisen Levinssons hem för späda barn” som tillkom efter en donation från sällskapet för ordförande och 1910 lät sällskapet uppföra en särskild byggnad som placerades i Utby.



Anders Mattssonsgatan 11, kv 38:7.



"Myrornas spädbarnshem", huvudentrén.

Barnhemmet ritades av A Bjerke och utformades i tidstypisk nationalromantisk stil med brant brutet tegeltäckt tak, lockpanel, smårutsindelade fönster samt förstukvist med snidad dekor och texten "Myrornas barnhem Lisen Levissons hem för späda barn". Byggnaden används fortfarande för barnverksamhet.

### Mer att läsa

Arvid Bjerke, en 1910-talsarkitekt i Göteborg. M Blomberg, Chalmers Tekniska Högskola 1991.

## Lemmingsgatan, radhus

Utby 53:B

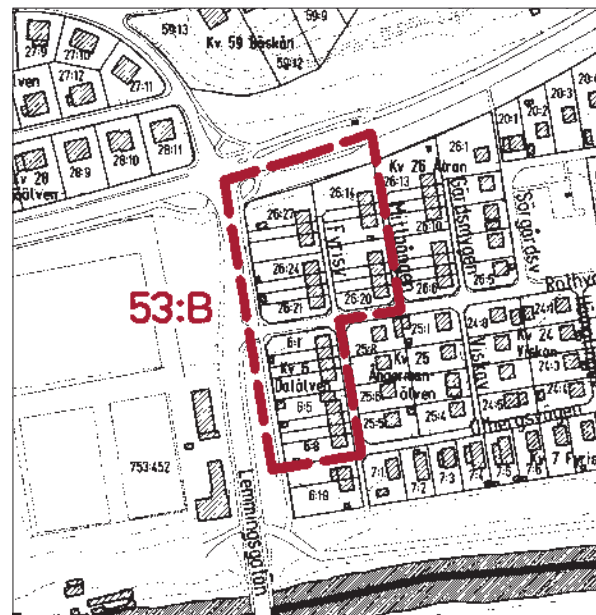
Miljön omfattar sex radhuslängor som ingår i ett större småhusområde.

### Historik

1931–32 diskuterades egnahemsbyggande för mindre bemedlade i Göteborgs stad och 1933 beslutades att egnahemsområden med små enkla hus skulle byggas i Utby, Fräntorp och Bräcke. Typritningar upprättades och "egnahemsbyrån" fick uppdraget att genomföra projekten.

I Utby bebyggdes området Österlyckan vid Säveån. 1936 upprättades en stadsplan av U Åhrén i samarbete med Ingrid Wallberg och utbyggnaden genomfördes 1937–40. Den omfattade tvåvånings radhus samt villor med en eller två våningar placerade i strikta rader längs raka gator. Alla byggdes i trä och utformades i funktionalistisk stil med flacka tak och enkla släta fasader. De flesta av husen har genomgått flera ombyggnader sedan tillkomsten.

I det avgränsade området vid Lemmingsgatan har flera mindre ombyggnader gjorts men husgruppen är till stor del bevarad.







*Radhus vid Fyrisvägen.*

### Motivering

Utby egnahem är ett intressant exempel på 1930-talets kommunalt planerade småhusbebyggelse och har därför både byggnadshistoriskt och socialhistoriskt värde. Radhusen vid Lemmingsgatan hör till de få husgrupper av denna typ som i huvudsak har kvar sin ursprungliga karaktär.

### Program – skydd

Värdefulla miljöer 1985.

### Beskrivning

Radhusgruppen ligger i anslutning till Lemmingsvallens idrottsområde. Den omfattar sex korta radhuslängor utmed smala entrégator.

Husen är av trä i 2 våningar med tegeltäckta flacka sadeltak. Fasaderna är klädda med locklistpanel som saknar profil. Karaktäristiska detaljer är tvåluftsfönster utan spröjs och entrépartier som har glasade dörrar av trä, enkla ledstänger av järn samt skärmtak. Trädgårdarna är avgränsade med häckar m m.

### Mer att läsa

En modern boendehistoria – Byggnader och vardagsliv i Utby egnahem 1937–94. G Ekvall och A Kahn 1996.

## Backegårdsgatan, Kyrkebacken

Utby 53:C

Miljön omfattar ett litet hus från 1800-talet samt yngre småhus.

### Historik

Inom denna del av Utby låg tidigare bl a Backegården, och Nordgården (Colliandergården) och på 1940-talet började norra delen att bebyggas med småhus som utformades av AB Svenska Trähus m fl.

1958 lät Göteborgs Egnahemsbyrå uppföra fyra experimenthus som placerades i anslutning till ett litet bostadshus från 1800-talet. Husgruppen tillkom efter ett initiativ av Ulla Molin, redaktör för tidskriften "Hem i Sverige" och byggnaderna ritades av Y Lundkvist. När husen stod klara ordnades en utställning och i en presentation från 1959 sägs att projektet idémässigt är "en protest mot hyreskasernerna, ett ödmjukt och mänskligt nej till de längd-, höjd- och breddrekordsläende husklunsar som kännetecknar vår generations bostadsproduktion".

Söderut vid Kyrkebacken uppfördes en grupp radhus 1964–65 och några villor 1963. De utformades av AB Svenska Trähus respektive J Wennström.

### Motivering

Experimenthusen är ett intressant inslag i 1950-talets bostadsdebatt och kan jämföras med Kvibergshusen som började byggas samma år. Det äldre bostadshuset är ett av de få bevarade exemplen på den typ av lantlig bebyggelse som fanns i Utby före utbyggnaden med villor. Bostadshusen i norr och söder utgör exempel på småhus från 1940-talet respektive 1960-talet.

### Program – skydd

Bevaringsprogram 1975: det äldre bostadshuset.

Bevaringsprogram 1987: experimenthusen.

Värdefulla miljöer 1985: hela området.

### Beskrivning – karaktär

Området omfattar ett äldre bostadshus och villor i norr samt en tät bebyggelse med nio radhuslängor och sex villor i söder.





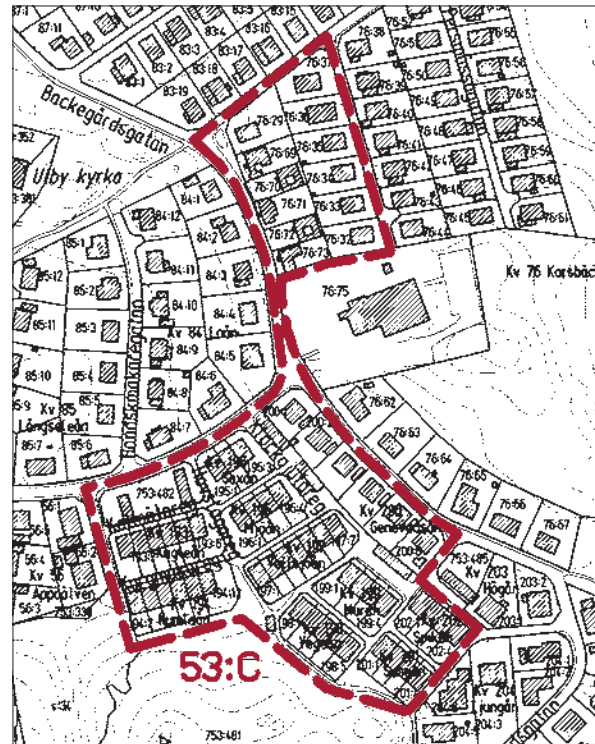
Äldre bostadshus, kv 76:71.



Experimenthus Backegårdsgatan, kv 76:69.



Radhus vid Kyrkebacken.



#### Experimenthus mm, kv 76:69-73

Experimenthusen utformades som atriumhus med en "urcell" och en gård som var kringbyggd med plank. "Ur-cellen" innehöll allrum, kök och bad och tanken var att den skulle utvidgas när familjen växte. Byggnaderna representerade ursprungligen fyra olika utbyggnadsetapper och har sedan utvidgats. Husen är i en våning med flacka papptäckta tak och fasader klädda med locklistpanel.

Det äldre bostadshuset är i en våning med tegeltäckt sadeltak och faluröd locklistpanel. Byggnaden omges av en gammal trädgård och lågt trästaket. Villan i norr (kv 76:29) som byggdes 1947 är ett tidstypiskt småhus med tegeltäckt sadeltak och fasad av träpanel.

#### Radhus och villor vid Kyrkebacken

Radhusen är i 1-2 våningar med asymmetriska sadeltak. Mot gården finns indragna uteplatser och balkonger som sträcker sig längs hela fasaden.

Villorna är 1-2 våningar med branta pulpettak. Gårdsfasaderna har utskjutande höga övervåningar och glasade bottenvåningar.

Radhusens fasadmateriäl är stående träpanel och kalksandsten. Villorna har en liknande kombination.

# Tornväktaregatan, radhus

Utby 53:D

Miljön omfattar en grupp enhetligt utformade radhus.

## Historik

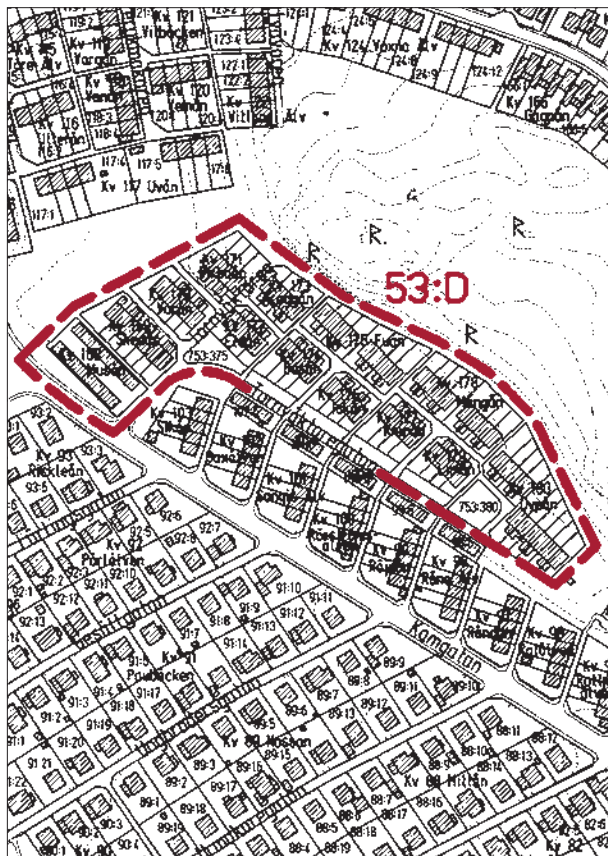
Stadsplanen upprättades 1961 av K Jonsson och byggnaderna uppfördes 1962 enligt ritningar av J Snis. Flera mindre förändringar har gjorts i anslutning till entréerna och uteplatserna men området som helhet är välbevarat.

## Motivering

Området är ett typiskt exempel på de relativt stora och enhetligt utformade radhusområden som tillkom i början av 1960-talet.

## Program – skydd

Värdefulla miljöer 1985.



Husrad med förhöjt tak. Områdets norra del.



Fasader mot trädgårdssidan.

## Beskrivning – karaktär

Radhusområdet omfattar 15 korta radhuslängor placerade längs smala entrégator. Några av interngatorna leder ut till det angränsande grönområdet.

Husen är av trä i 2 våningar med fasader av rödmålad liggande panel, spritputsade brandgavlar och enkla flacka sadeltak eller tak med ett förhöjt parti vidnocken. Mot trädgårdarna har byggnaderna utskjutande övervåningar med inbyggda balkonger över uteplatser och vid entrégatorna ligger förrådsbyggnader som är sammanbyggda med radhusen.

Uteplatserna längs grönområdet avgränsas med gårdsgårdslänkande staket.



## ”Fjällbohemmet”

Utby 53:E

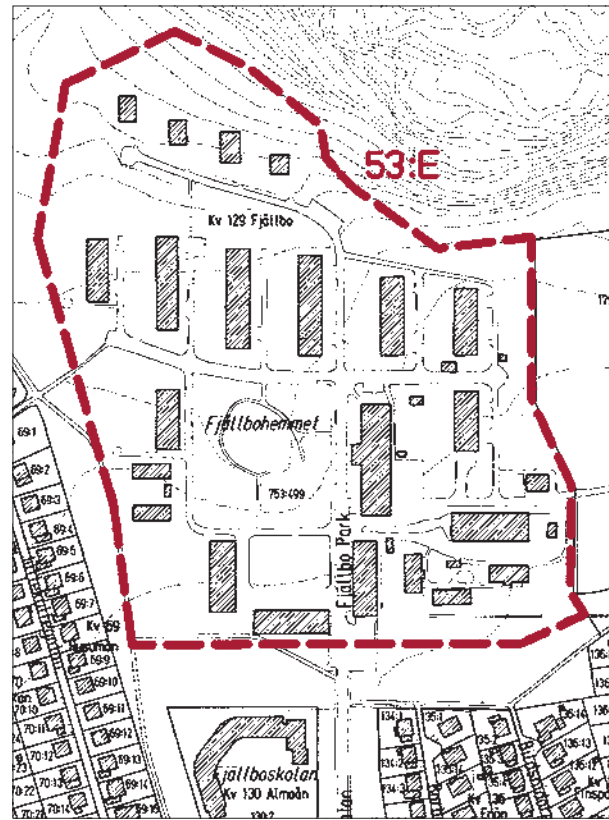
Miljön omfattar f d vårdhemmet Fjällbo.

### Historik

Fjällbo gård hette tidigare Annedal och tillhörde i början av 1800-talet Partille slotts ägor. 1878 köptes den av J V von Knorring som uppförde nya byggnader och döpte gården till Fjällbo. Från 1922 arrenderades den av Göteborgs fattigvård som bl a hade svinuppfödning och grönsaksodling här. Jordbruket vid Fjällbo upphörde 1947. Större delen av gårdens hus revs sedan men f d spannmålsmagasinet och en allé finns kvar öster om ”Fjällbohemmet”.

År 1936 beslutades att Gibraltar fattigvårds- och försörjningsinrättning (se del I, sid 137) skulle avvecklas och ersättas med ett nytt vårdhem i jordbruksområdet vid Fjällbo gård. Anläggningen ritades av K S Hansson i samarbete med G Stendahl och stod klar 1939. Det var då en lantligt belägen mönsteranstalt som utåt avgränsades med ett staket. Bebyggelsen var utformad i funktionalistisk stil med ljusa friliggande hus omgivna av planteringar.

Administrationsbyggnaden vid entrén i söder innehöll bl a en stor samlingssal som var anstaltens gud-



stjänstlokal, biograf och teater. Angränsande hus i öster hade verkstadslokaler för bokbinderi, borstbinderi, påsklistring, skomakeri m m. Här sysselsattes både de ”intagna” och personer från ”den yttre fattigvården”. Intill entrén låg också en större köksbyggnad och ett

”Fjällbohemmet” sett från söder cirka 1940. I förgrunden jordbruksmark.







F d vårdpaviljong i nordvästra delen.



F d köksbyggnad och verkstadslokal.

maskinhus som innehöll ett tvätteri.

I de åtta vårdpaviljongerna fanns plats för cirka 560 "intagna" som bodde i relativt små rum. De största var avsedda för fyra personer och i de minsta bodde endast en person. Enligt en beskrivning från 1939 hade anstalten separata paviljonger för kvinnor och män och man delade också upp de intagna i olika kategorier t ex "lugna och tämligen arbetsföra", "störande eller eljest svårskötta" och "tillfälliga understödstagare" (luffare och dylika)".

Längs bergskanten i norr hade fyra villor med bostäder för gift personal placerats och intill entrén låg ett bostadshus för ogift personal.

På 1970-talet började Fjällbohemmets verksamhet att moderniseras. Det höga staketet togs då bort och grin-

darna hölls öppna. 1983 blev Fjällbo ett servicehus för äldre och omkring 1990 avvecklades större delen av verksamheten.

1994–95 genomfördes en ombyggnad i området och husen fick delvis nya funktioner. I administrationsbyggnaden inreddes skollokaler, f d köksbyggnaden blev reception, restaurang m m, några paviljonger innehåller ålderdomshem och i maskinhuset finns fortfarande en tvättinrättning. Övriga byggnader används som bostäder.

Vid ombyggnaden byttes fönster och dörrar och de enfärgade ljusa fasaderna fick varierande kulörer. I övrigt är den yttre miljöns ursprungliga utseende välbevarat.

### Motivering

"Fjällbohemmet" har ett stort socialhistoriskt och byggnadshistoriskt värde. Det var vid tillkomsten en efterföljare till Gibraltar fattigvårdsanstalt. Verksamheten drevs delvis efter gammalt mönster men byggnaderna speglar 1930-talets synsätt. Anläggningen som helhet är ett intressant exempel på en institution i funktionalistisk stil.

### Program – skydd

Bevaringsprogram 1987.

### Beskrivning – karaktär

F d vårdhemmet Fjällbo ligger intill en brant bergvägg och i anslutning till ett småhusområde. Det omfattar cirka 17 byggnader omgivna av planteringar eller andra grönytor. Entrédelen är symmetriskt anlagd med tre längor runt en rektangulär plats. I den inre delen är paviljongerna friare placerade kring en låg bergsknalle. F d personalvillorna ligger något avskiljda mot norr.

De flesta av husen är i 2 våningar. Ett undantag är f d köksbyggnaden som har en högre del. F d personalvillorna är panelklädda trähus. Övriga byggnader är av sten med putsade fasader.

### Mer att läsa

Fjällbo arbets- och försörjningsinrättning. H Andréasson, Kortedala stadsdelsnämnd 1989.

## F d Utbynäs gård

Utby 53:1

F d Utbynäs gård (kv 3:6–7) ligger söder om Utbynäs villastad. (Se karta sid 149.)

Gården låg utanför det område som var själva bykärnan och anlades omkring 1765 i samband med storskiftet. Den tillhörde i början av 1800-talet N Björnberg på Partille slott och ägdes sedan bl a av rådmän Brag.

I början av 1900-talet omfattade Utbynäs gård en manbyggnad, ett par mindre bostadshus och ekonomibyggnader. Den köptes 1905 av AB Utbynäs Villastad som avstyckade villatomter men gårdsanläggningen utarrenderades och verksamheten drevs ytterligare några år. Ladugården brann ner i slutet av 1920-talet.

Manbyggnaden tillkom i början av 1800-talet eller tidigare. Den är i en våning och uppförd på dubbel bredd med utknutar. En ombyggnad genomfördes cirka 1980, bl a har ny panel satts upp.

F d Utbynäs gård är det enda välbevarade exemplet på en större manbyggnad i Utby.

### Program – skydd

Bevaringsprogram 1975.

*Utbynäs gård, huvudentrén.*



## Övrigt – utanför programmet

### *Villor i Utbynäs m m*

Utöver de villor som ingår i område 53:A finns inom anslutande delar flera andra som är intressanta från kulturhistorisk synpunkt t ex Vallareleden 14 (kv 49:19) som var arkitekten Arvid Bjerkes bostad, de två välbevarade 20-talsvillorna Orrebacksgatan 23–25 (kv 44:9 m fl) och Villa Athena, Brodalen 14 (kv 36:1) som byggdes för konstnären Spiros Xenos på 1920-talet.

### *Skolor*

1882 beslutades att en småskola skulle byggas i Utby men först 1910 stod den klar. Det är ett traditionellt envånings skolhus som ursprungligen innehöll en skolsal och en lärarbostad. F d småskolan ligger intill Utby kyrka och ingår som en viktig del i kyrkomiljön.

Utbyns folkskola (kv 55:1) som ligger öster om det äldsta villaområdet byggdes 1920 efter ritningar av A Bjerke. Den är i nationalromantisk stil och utgör ett komplement till villaområdet kring Anders Mattssonsgatan.

### *SJ:s verkstäder*

SJ:s verkstäder som anlades 1928 är av industrihistoriskt intresse. De ligger i öster vid gränsen mot Partille och omfattar gediget uppförda tegelbyggnader.

*Orrebacksgatan 23.*

